

Critica literară din Basarabia în postcomunism: opinii, controverse

NATALIA IVASIȘEN¹

This study analyzes the opinions of writers, literary critics and historians about the status of literary criticism in Bessarabia, in order to identify why its timing with the analytical formulas from the Main Country (*here* Romania) became possible only in the 90s, thanks to the contribution of a “new wave” of analysts. The way in which the issue was discussed on various platforms of analysis and debates is quite important to draw conclusions about different attitudes – some favorable, others full of scepticism – critical to the way it was practiced on the territory located between the rivers Prut and Nistru. The research investigates surveys, debates, interviews, articles and studies on this topic, published in particular Bessarabian magazines: “Contrafort”, “Semn”, “Sud-Est cultural” but also in some journals from the Main Country: “România literară”, “Familia”, etc.

Key-words: *literary criticism, essays, synchronization, rupture, continuity, critical spirit, polemical spirit, critical consciousness*

În calitatea sa de referent, critica literară din Basarabia în postcomunism nu a beneficiat, deocamdată, de o analiză similară celei de care se bucură, într-o măsură mai mare, poezia sau proza și, într-o măsură mai mică, dramaturgia. Raportat la dosarul receptării fiecărui gen literar în parte, cel al criticii este unul dintre cele mai modeste, conținând doar câteva studii, articole și eseuri. Provocată să lanseze noul val de scriitori, să suscite un dialog privind manifestările optzecismului, să

¹ Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova.

legitimeze ruptura și, deci, sincronizarea cu formulele artistice din Țară, critica a insistat mai puțin asupra propriului profil, dar și asupra propriului canon. Se impune o constatare firească: avem critică, mai puțin critică a criticii. Și totuși, referințele la critica literară s-au făcut, inițial, în cadrul receptării altor genuri, pentru ca, ulterior, să prindă conturul unor studii serioase, punctuale, nuanțate, dedicate actului critic în sine. Cumulate, toate aceste păreri iau în discuție problemele criticii, care sunt legate fie de armonizarea parametrilor discursului critic (metoda, obiectul, forma și criteriile), fie de implicarea în procesul de sincronizare, dar și de revizuire a trecutului literar etc. Cele mai multe puncte de vedere sunt articulate în termenii unui scepticism constructiv, vizând aspectele vulnerabile, dar și valorificând punctele tari ale genului. Drept urmare, criticii generației '80 își câștigă autoritatea treptat, parcurgând trei faze distincte, de la *momentul acumulării* de date (nume, texte, concepte, etc.), la cel al *afirmării* spiritului critic, regăsindu-se acum într-un moment al *confirmării* rupturii produse la mijlocul anilor '80.

Într-o primă fază, cea de *acumulare*, plasată între debutul lui Nicolae Popa cu volumul de poezie *Timpul probabil* (1983) și primele sinteze privind noua sensibilitate poetică, semnate de Mihai Cimpoi și Vasile Gârneț în 1994, emanciparea discursului critic se produce inițial pe un teritoriu (încă) „minat” al conservatorismului proletcultist, apoi pe unul al tranziției amânate. Într-o literatură scăpată de sub oprobiul ideologiei comuniste, critica s-a văzut obligată să-și asume un rol hotărâtor: de a găsi o cale spre normalitate. În acest sens, debutul noului val de scriitori reprezintă un eveniment nodal, un pretext pentru desprinderea de sociologismul vulgar, precum și de mioritismul criticii tradiționalist-estetice. Reacția imediată a exegezei se reflectă în exercițiul de întâmpinare și lansare a tinerilor scriitori, de care își leagă, în cele din urmă, șansele la o explozie deja în interiorul genului. Doi dintre criticii promoției '70 – Eugen Lungu și Andrei Țurcanu –, precum și optzeciștii Emilian Galaicu-Păun și Vitalie Ciobanu girează noua retorică prin prefețe, postfețe, recenzii, articole, eseuri. Literatura își revendică astfel dreptul la o interpretare pe potriva ambițiilor

postmoderniste ale momentului. În *Alternativa numitorului comun*, bunăoară, Eugen Lungu notează:

Poezia lui Eugen Cioclea este – dacă vreți – un jet de sinceritate și adevăr. Ea sparge sfera unei tradiții în care sentimentul era mediat de imagini încântătoare sau metafore întortocheate. Stereotipia gândirii poetice generase o stereotipie a gândirii critice: „poetul își exprimă sentimentul de dragoste (ură), încântare prin intermediul... ș.a.m.d.” (Lungu 1988: 6).

Definind ruptura drept un „jet” care „sparge” tiparele, criticul percepe explozia de „sinceritate și adevăr” din placheta de debut a poetului drept o sfidare a inerției limbajului poetic, dar și a celui critic, iar „schimbarea la față” a criticii o vede în consonanță cu tendințele înnoitoare ale poeziei.

Vitalie Ciobanu, unul dintre cei mai apreciați esești ai generației și ai întregii literaturi din Basarabia, acordă atenție *spiritului critic* încă de la începutul carierei sale. În eseu *Despre spirit critic în Basarabia și nu numai*, publicat în 1990 în revista ieșeană „Convorbiri literare”, Vitalie Ciobanu notează că lipsa spiritului critic conduce la schimonosirea ideii de „dialog critic fertil” și, în consecință, la crearea unor „false ierarhii, clasamente ostentative” în câmpul receptării poeziei (în cazul dat, a celei patriotice). O altă idee importantă pentru cadrul conceptual în care se produce exegeza este legată de noțiunea de *structurare*, opusă celei de *restructurare* și care, în opinia lui Vitalie Ciobanu, trebuie raportată la probitatea criticului: „[literatura, n.n., N.I.] trebuie mai întâi să se *structureze*, conform legilor sale inerente, sub veghea spiritului critic nealterat” (V. Ciobanu 1990: 13). În această fază a tranziției, misiunea criticului este de a judeca limpede momentul ieșirii din tradiție și al intrării într-o fază a inovării, temperând graba de a supune „restructurării” trecutul literar al provinciei, fără a ajusta instrumentarul analitic la imperioasa nevoie de revizuire, fără a crea diverse platforme de dezbatere.

Aceeași contradicție a „schelăriilor axiologice” îl va motiva pe Emilian Galaicu-Păun să deschidă discursul critic spre ironie, ludic și livresc. Cultivarea gustului pentru decanonizare

poate fi desprins din cele câteva referințe la condiția criticii literare, expuse în *Anul '68 – o „primăvară pragheză” a literaturii române din Basarabia*:

Fiindcă la noi «chestiunea revizuirilor» e o chestiune delicată, dat fiind faptul că scara valorilor este deseori literalmente pășită de autorii (auto)instalați pe cataligele-meritelor-extraliterare (Galaicu-Păun 1992: 12).

În firescul proces al revizuirilor de la începutul anilor '90, criticul trebuie să-și probeze verticalitatea prin scris, pe care Emilian Galaicu-Păun o consideră o adevărată „vamă”.

Lansate în psihosfera literară a tranziției, aceste opinii separate despre critica literară din spațiul interriveran vor genera, la început, rupturi desincronizate și desolidarizate, dar care, în timp, vor stimula un nou mod de gândire critică. Se evocă, așadar, o perioadă profund marcată de confuziile și contradicțiile tranziției, în care *acumularea* a însemnat promovarea volumelor de calitate, formularea unor premise pentru reevaluarea și redimensionarea ierarhiilor, ajustarea uneltelor, crearea unui cadru propice pentru discuție etc.

Mijlocul anilor '90 reprezintă un moment al ieșirii dintr-un „timp [...] al probabilităților”, în care „se calcă prudent, se pipăie [...] verticalitatea marginilor, se tatonează tematic” (Lungu 1995: 9) și al angajării într-un amplu proces de legalizare a rupturii. Astfel, între 1994, anul primelor sinteze punctuale dedicate optzecismului, și 2005, care încheie momentul afirmării prin polemica privind seria de antologii *Literatura română din Basarabia în secolul al XX-lea*, critica capătă conștiință de sine prin conștiința celuilalt. Ca urmare, se diversifică formulele analitice, ceea ce înseamnă o abordare teoretică constructivă a paradigmei (Nicolae Leahu, Eugen Lungu, Lucia Țurcanu ș.a.), o deschidere spre erudiție și stil în eseistică (Vitalie Ciobanu, Eugen Lungu, Andrei Țurcanu, Mircea V. Ciobanu, Maria Șlehtițchi ș.a.), o valorificare a potențialului histrionizant în actul critic (Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Leahu), o analiză sistematică și profesionistă a noilor

intrări de carte în rubrici permanente în revistele momentului („Basarabia”, „Sud-Est”, „Contrafort” și „Semn”): Grigore Chiper, Lucia Țurcanu, Mircea V. Ciobanu ș.a. Este o perioadă în care nervul polemic se resimte în toate formele de manifestare a spiritului critic, de la dezbateri și anchete la actul critic propriu-zis (studii, articole, recenzii, eseuri și cronici). Temele care suscită cele mai multe controverse sunt legate de *revizuirea* trecutului literar și de *sincronizarea* ca formă de continuitate.

Un rol important în formarea unei platforme de discuție îl constituie articolul lui Vasile Gârneț *Generația '80 – schiță de portret*, publicat în 1994 în primul număr al revistei „Contrafort”. Articolul reflectă reușitele optzeciștilor basarabeni în toate genurile literare, cu excepția criticii, care este „cvasinexistentă în cadrul generației '80” (Gârneț 1994: 3). Verdictul lui Vasile Gârneț este, mai degrabă, o provocare decât o contestare, dovadă fiind lista de critici pe care o inserează în articol, cu precizarea că „poate, din rândul lor se va alege un critic literar al generației '80”: Vitalie Ciobanu, Ghenadie Nicu, Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Popa, Aura Christi, Vasile Gârneț, Grigore Chiper, Nicolae Leahu. De aici încolo, listele se impun drept o formă de consolidare a unei mișcări în grup, o expresie a „unității de sensibilitate” (Leahu 1995: 6) printre criticii din Basarabia.

Critica literară devine subiect de discuție începând cu 1995, când se bucură de o abordare istorico-literară în studiul lui Mihai Cimpoi *Din istoria deschisă a literaturii române din Basarabia: drama criticii și istoriei literare*, dar și de o anchetă găzduită de primele două numere ale revistei „Semn”. Potrivit lui Mihai Cimpoi, „primele semne ale profesionalismului” în critica literară din Basarabia se observă începând cu anii '60, moment pe care îl prezintă generos în cunoscuta sa *O istorie deschisă...* Cu o oarecare prudență însă, se apropie Mihai Cimpoi de critica „mai nouă”, care

și-a înnoit și și-a modelat instrumentarul, mutând accentul pe nuanță, detectarea literaturității și școlindu-se la noile orientări structuraliste, textualiste, postmoderniste (Cimpoi 1996: 264).

În același an, în primele două numere ale revistei *Semn* găsim suprapuse două tipuri de discurs critic: unul al șaizeciștilor, invitați să răspundă la o anchetă privind șansele criticii și altul al optzeciștilor, care, în calitatea lor de gazdă, oferă răspunsul privind viitorul exegezei prin chiar demersul întreprins pe paginile revistei. Întrebările „Semn”-ului (*Ce șanse acordați criticii literare din Basarabia? și Riscați să vă ierarhizați propriile lucrări?*) mizează, într-un caz, pe încurajarea unui nou mod de a judeca literatura, iar, în alt caz, pe revizuirea sugerată celor patru critici intervievați – Eliza Botezatu, Nicolae Bilețchi, Mihail Dolgan, Ion Ciocanu –, provocându-i astfel să-și dea o șansă printr-un examen de reevaluare a propriilor lucrări (Ancheta 1995a; Ancheta 1995b).

Fișierul receptării se îmbogățește substanțial în 2002, când revista „Sud-Est” îi dedică un număr tematic. Chiar din editorial, Valentina Tăzlăuanu ne avertizează că discuțiile privind critica literară se produc într-un context polemic dintre „autori și tabere adverse, separate de concepții, temperamente sau vârste (literare și nu numai) diferite”. Înscrisă pe agenda dezbaterilor, tema numărului contează pentru efortul de sincronizare, chiar dacă este prematur de vorbit de o „mișcare unitară, bine articulată și direcționată, de integrare general-românească în planul criticii” (Tăzlăuanu 2002: 5). În același număr, vom descoperi texte cu o tematică variată: ethosul critic și revizuirea (Gheorghe Grigurcu), efectele mondenizării criticului (Alex Ștefănescu), convingere și constrângere în discursul lui Vasile Coroban (Eugen Lungu), critica proletcultistă (Leo Butnaru), hermeneutica (Mircea V. Ciobanu), cronică de întâmpinare (Nicolae Leahu), demersul critic al nouăzeciștilor (Adrian Ciubotaru).

Despre critică în această perioadă se vorbește și într-o manieră histrionizantă, formula fiind acreditată editorial prin *Poezia de după poezie* de Emilian Galaicu-Păun (1999) și

Erotkritikon. Făt-Frumos, fiul pixului de Nicolae Leahu (2001). Se recurge la critica-spectacol pentru a dezrădăcina superficialitatea din demersul exegezei, demascând impostorii și ridiculizând non-valoarea, pentru a deliriciza/ demioritiza textele și contextele criticii literare, pentru a readuce, în ultimă instanță, spiritul critic în actul interpretării. Prin ironie și joc, se revendică dreptul criticii de a fi critică, solicitându-i conjugarea valorilor într-un registru al relativității și nu al unor adevăruri absolute, promovate din inerție.

Poezia de după poezie este o culegere axată, în general, pe problemele liricii, pe care Emilian Galaicu-Păun le analizează dintr-o perspectivă ludică și ironică. Vom regăsi însă aici și texte dedicate criticii, cum ar fi, bunăoară, *Gama Do-Major a poeziei basarabene*, prin care se țintește în receptarea poeziei contemporane, mai exact, în modul în care poezia lui Grigore Vieru devine obiectul unui spectacol al amortelii spiritului critic, interesat doar „să toarne în formule(le) memorabile [...] o copie cât mai aproape de original a cutărui sau cutărui Mare Artist” (Galaicu-Păun 1995: 58). Textura ludică este inspirată de o gamă muzicală, care, prin tehnica acrostihului, asigură structura textului, punând înaintea fiecărui bloc de idei o notă muzicală. Se transmite astfel ideea că, din toată succesiunea de „sunete” literare, criticul va alege acea combinație care-i va asigura o poziție privilegiată în istoria receptării operei cutărui sau cutărui Mare Artist.

La fel va proceda și Nicolae Leahu în *Erotkritikon. Făt-Frumos, fiul pixului*, sfidând canonul criticii tradiționaliste, inerția spiritului critic, clișeizarea interpretării și platitudinea gândirii critice. Elastică prin sincretismul formulelor asumate, cartea propune o galerie de personaje „împăiate” de critica literară în comentarii gratuite (Făt-Frumos, Ileana Cosânzeana ș.a.), dar și alte personaje inedite, descoperite în „subteranele” literaturii (Chiuveta, Oaia, Pupăza ș.a.), pe care le interpretează cu o recuzită ironică. De fiecare dată, pana erotocritică va zugrăvi portrete „răzbunate” artistic pentru superficialitatea cu care au fost tratate în multiple contexte analitice. În secvența liminară din *Pupăza*, de exemplu, criticul transformă personajul

crengian într-un spectator al jocului de-a literatura. Pupăza este invitată „în paradisul lui Nicolae Leahu, unde toți pristăviții sunt la treabă, totul se reciclează, se înnoiește, se renovează, se restaurează, se recrează” (Leahu 2001: 115). Paranteza autoreferențială dezvăluie mecanismele mașinăriei postmoderniste, în care scriitorul creează de pe pozițiile unei tradiții asumate, pe care o rescrie neconținut.

Un loc aparte în bibliografia genului îl ocupă studiul *Spații și oglinzi* semnat de Eugen Lungu, urmărind evoluția eseisticii și criticii literare din Basarabia în secolul al XX-lea. Autor al unor prefete cu impact – amintim aici prefața la *Numitorul comun* de Eugen Cioclea (1988) și cea de la antologia poeziei optzeciste *Portret de grup* (1995) –, precum și al unor texte dedicate genului, Eugen Lungu se dovedește criticul potrivit la locul potrivit. Sinteza prezintă etape, suprapune formule analitice, ilustrează texte și contexte, se întreabă și răspunde implicit la întrebările fundamentale ale optzeciștilor: *Ce este valoarea? Cine suntem? Ce rezistă din ceea ce s-a scris până acum? Cu ce și cum ne înscriem în contextul general românesc?* Selecția este cel mai onest și subiectiv răspuns posibil, astfel că Eugen Lungu nu recurge la un principiu matematic, care ar împăca fiecare segment cu un număr egal de texte, ci filtrează valoric producțiile de critică, chiar dacă balanța favorizează clar ultimul deceniu:

Critica ultimului deceniu al secolului XX și-a schimbat direcțiile tactice și strategice. Uruitoarea cădere a imperiului atrăgea după sine o nu mai puțin spectaculoasă dărâmare a canoanelor, a ierarhiilor valorice, a unei întregi suprastructuri. [...] Cum ceilalți nu se prea grăbeau să-și pună întrebări la care răspunsurile nu erau decât incomode, au făcut-o tinerii... (Lungu 2004b: 33, 36).

Tocmai de acest ultim deceniu se leagă șansele criticii de a da „o cu totul altă perspectivă asupra valorilor basarabene” (Simuț 2005), or anume în discursul promoției post '89: „Nivelul crește [...] admirabil, în nu puține cazuri entuziasmant. Frazarea se limpezește, ideile se ascut, tonul devine bătaios” (Lefter 2004: 418).

După lansarea în 2004 a colecției de antologii *Literatura română din Basarabia în secolul XX*, urmată de o necesară (nu și constructivă) polemică în jurul listelor/canoanelor propuse în fiecare volum, momentul dezbaterilor trece, în mod firesc, într-un moment al *confirmării* valorilor legalizate prin frondă. Este un moment care scoate criticii de pe baricadele postmodernismului pe care l-au încetățenit prin dezbateri și studii și anunță revenirea la unelte. Urmărind reacțiile criticii din presă, constatăm că din 2005 înapoi dezbaterile și anchetele tematice (legate de condiția postmodernismului în Basarabia) dispar de pe paginile revistelor importante de la noi („Sud-Est cultural”, „Contrafort”, „Semn”). Critica se manifestă de pe pozițiile unor valori asumate și afirmate de o bună parte a scriitorilor, înaintând spre profunzimi, spre esențe, convertind verva afirmării maximaliste în manifestări mult mai echilibrate ale spiritului polemic. Acest moment îl putem pune convențional sub semnul „cărții ca eros”, metaforă din titlul unui eseu semnat de Eugen Lungu, sugerând relația intimă a scribului cu opera despre care va scrie (Lungu 2009).

Atât titlul cât și subtitlul cărții *Scribul în grădina fermecată. Jurnal de lectură* semnate de Vitalie Ciobanu în 2014 ilustrează portretul unui cititor pasionat, pentru care „pasiunea lecturilor” devine una dintre valorile generației sale (V. Ciobanu 2014: 281). Plasat la începutul culegerii, portretul „scribului în grădina fermecată” înscrie criticul în aceeași categorie a *cititorului senzual*, a cărui vârstă este, evident, cea a tinereții, pe care o recompune nostalgic ori de câte ori simte nevoia revenirii într-un spațiu intim al lecturii ca plăcere neangajată, „visând cu ochii deschiși la un ținut pe care nimeni nu l-a mai văzut, la o lume întrupată în cuvinte” (V. Ciobanu 2006: 115). Dacă titlurile precedente – *Frica de diferență* (1999) și *Valsul pe Eșafod* (2001) – anunțau programatic o atitudine nonconformistă, atunci *Scribul în grădina fermecată* pledează pentru lectură drept un răgaz al comuniunii intime dintre un cititor de cursă lungă, precum se vrea criticul, și opera pe care o explorează.

Pentru lectura critică ca act pur de desfătare militează și Mircea V. Ciobanu, unul dintre cei mai activi critici ai momentului, în cartea sa de debut *Plăcerea interpretării* (2008),

dar și în textele ulterioare – *O zonă a spectacularului: critica literară* (2009), *Citindu-i pe critici* (2015) ș.a. –, care conțin referințe directe la actul critic ca „delectare intelectuală” (M.V. Ciobanu 2015: 14).

Subiectul criticii rămâne unul controversat și în această perioadă, dovadă fiind ancheta revistei „Semn”, care se întreabă *De ce (n-)avem critică literară?* Răspunsul lui Serafim Saka, pe cât de laconic, pe atât de exact, reflectă condiția criticii de la noi și poate fi considerat un verdict și o provocare pentru toți cei vizați: „Avem, ca și cum n-am avea” (Saka 2009: 3).

Bibliografie

- ANCHETA: *Ancheta revistei „Semn”*, în „Semn”, nr. 1, p. 13; nr. 2, p. 15, 1995a/b.
- CIMPOI M., *Drama criticii și istoriei literare*, în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, ARC, p. 267–277, 1996.
- CIOBANU M.V., *Citindu-i pe critici*, în „Sud-Est cultural”, nr. 1, p. 14–30, 2015.
- CIOBANU V., *Despre spirit critic în Basarabia și nu numai*, în „Convorbiri literare”, serie nouă, nr. 7 (1252), 5 aprilie, p. 13, 1990.
- *Scribul în grădina fermecată*, în „Lettre internationale”, nr. 57, p. 114–115, 2006.
- *Scriitorul e un solitar, un luptător pe cont propriu*, interviu realizat de Valentina Tăzlăuanu, în *Scribul în grădina fermecată*, Chișinău, ARC, p. 280–298, 2014.
- GALAICU-PĂUN E., *Anul 68 – o „primăvară pragheză” a liricii noastre*, în „Sfatul țării”, nr. 93–95 (iunie), p. 12–13, 1992.
- *Gama Do-major a poeziei basarabene*, în „Basarabia”, nr. 2–3, 1995.
- GĂRNEȚ V., *Generația '80 – schiță de portret*, în „Contrafort”, nr. 1, octombrie, p. 3, 1994.
- LEAHU N., *Erotokritikon. Făt-Frumos, fiul pixului*, Iași, Timpul, 2001.
- *Fetele și măștile optzecismului din Basarabia*, în „Semn”, nr. 1, p. 6–7, 1995.

- LEFTER I.B., *Literatura/critica basarabească: izolare și sincronizare*, postfață la antologia *Literatura din Basarabia în secolul XX. Eseuri. Critică literară*, Chișinău, Știința & ARC, p. 414–420, 2004.
- LUNGU E., *Alternativa numitorului comun*, prefață la volumul *Numitorul comun* de Eugen Cioclea, Chișinău, „Literatura artistică”, p. 5–12, 1988.
- *Cartea ca eros, în Spații și oglinzi*, Chișinău, „Prut internațional”, p. 257–260, 2009.
- *O altă imagine a poeziei basarabene*, prefață la antologia *Portret de grup*, Chișinău, ARC, p. 7–16, 1995.
- *Raftul cu himere*, Chișinău, Știința, 2004a.
- *Spații și oglinzi*, studiu introductiv la antologia *Literatura din Basarabia în secolul XX. Eseuri. Critică literară*, Chișinău, Știința & ARC, p. 5–49, 2004b.
- SAKA S., *Cum să vă spun?*, răspuns la ancheta revistei „Semn”: *De ce (n-)avem critică?*, în „Semn”, nr. 4, p. 3, 2009.
- SIMUȚ I., *Există o critică regională?*, în „România literară”, nr. 27, p. 13, 2005.
- TĂZLĂUANU V., *Critica între regal și impostură*, în „Sud-Est”, nr. 3, p. 3–6, 2002.